

POPIS IZBEGLICA U SRBIJI 2001. GODINE-STANJE I PERSPEKTIVE

Rezime: Poslednji popis izbeglica i ratom ugroženih lica koji je sproveden u Republici Srbiji juna 2001. godine pokazao je, u odnosu na pretpodni popis (1996.) određene promene u broju, strukturama, položaju i planovima za budućnost izbegličke populacije. Podaci jasno pokazuju da se u Srbiji i dalje na snazi veliki broj izbeglica (oko 450 hiljada) čiji je materijalni, statusni i imovinski položaj izuzetno težak, a rešavanje ovog pitanja složeno i sporo. Mada generalno postoje tri rešenja ovog pitanja (repatrijacija, reintegracija i odlazak u treće zemlje), većina izbeglica želi da se trajno nastani na području Srbije, dok je veliki broj izbeglica i posle toliko godina izbeglištva neodlučan u pogledu svojih budućih planova, što pokazuje da su njihove odluke u tesnoj korelaciji sa političkim rešenjima i preduzetim merama.

Ključne reči: izbeglice, repatrijacija, reintegracija, popis, Srbija.

THE SERBIA CENSUS OF REFUGEES IN 2001 - STATE AND PERSPECTIVE

Abstract: The last census of refugees and other war affected persons of the Serbia in 2001 indicated some changes in the number and structures of that population. There were about 450 thousand refugees, which the economic and social status in Serbia is very difficult, and its solution will require considerable effort. Generally speaking, there are three possible solutions of the refugee's problem: repatriation, local reintegration and emigration to the abroad. The most of refugees declared to stay in Republic of Serbia and because of that its necessary to provide support and help to their reintegration in the society.

Key words: refugees, repatriation, census, Serbia.

Dezintegracija zemlje početkom devedesetih godina i stvaranje novih etnonacionalnih država na prostoru bivše Jugoslavije imali su za posledicu rat, "etničko čišćenje" i ogromne migracije stanovništva koje su, imajući u vidu njihov obim, uzroke i posledice, nesumnjivo obeležile poslednju deceniju XX veka. Sa izbijanjem ratnih sukoba došlo je do velikih premeštanja stanovništva, ogromnog broja izbeglica i interno raseljenih lica. Tako, prema podacima UNHCR-a, smatra se da je u tom periodu (krajem 1993.) od ukupno 15 miliona izbeglica u svetu, gotovo jedna petina (2,5 miliona) bila iz bivše Jugoslavije.

* Mr, istraživač -saradnik, Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd, tel. (38111) 3613 892. E-mail: raduski@eunet.yu

Izbeglištvo predstavlja specifičan vid migracionih kretanja koji sa demografskog, ekonomskog, pravnog, političkog i etničkog aspekta zaslužuje posebnu pažnju. Ono što karakteriše izbegličku populaciju u Srbiji jeste njihov dugogodišnji izbeglički status, kao i činjenica da, za razliku od ostalih zemalja u kojima su izbeglice smeštene po kolektivnim centrima, u Srbiji se velika većina nalazi kod rodbine i prijatelja, što zbog nepovoljne ekonomske situacije u kojoj se zemlja nalazi, ovo pitanje čini dodatno složenim i sporim. Pri tome, treba imati u vidu da će veliki broj izbeglica ostati na ovim prostorima, pa je neophodno obezbediti njihovu trajnu i plansku integraciju u društvo.

Broj i struktura izbeglog stanovništva

U proteklom periodu tačnije od prvog popisa izbeglica i ratom ugroženih lica (1996), njihov broj se smanjio, jer su neki rešili svoj status dobijanjem jugoslovenskog državljanstva, jedan broj se doselio u inostranstvo, a neki su se vratili u mesta odakle su prebegli (oko 57000 u Hrvatsku, od čega organizovano preko UNHCR-a oko 80000, dok broj izbeglica koji se vratio u Bosnu i Hercegovinu, zbog relativno lakog i čestog prelaska granice, nije pouzdan). Međutim, pored toga u Srbiji se i danas nalazi velika izbeglička populacija koja je isključena iz ekonomskog i društvenog života, pre svega po materijalnom i statusnom osnovu.

Najnoviji popis izbeglica i ratom ugroženih lica sproveden u Srbiji 2001. godine pokazao je izvesne promene u broju, strukturama, statusu i njihovim planovima za budućnost u odnosu na raniji period. Tako je u Srbiji registrovano ukupno 451980 izbeglica i ratom ugroženih klica (od čega prema međunarodnim pravnim normama status izbeglica ima 377131), što je u odnosu na prethodni popis apsolutno smanjenje za 166000 ili 26,8%. Najveći broj, gotovo dve trećine prebeglo je iz Hrvatske (62,9%), a zatim iz Bosne i Hercegovine (36,7%), dok je iz ostalih bivših jugoslovenskih republika neuporedivo manje što je razumljivo imajući u vidu prirodu etničkih sukoba i raniji broj stanovništva srpske nacionalnosti na ovim prostorima. (tabela 1).

Tabela 1. Izbeglice i ratom ugrožena lica prema zemlji porekla

	Izbeglice		Ratom ugrožena lica		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Bosna i Hercegovina	133749	35.5	32062	42.8	165811	36.7
Hrvatska	242744	64.4	41592	55.6	284336	62.9
Makedonija	9	0.0	139	0.2	148	0.0
Slovenija	629	0.1	1056	1.4	1685	0.4
Ukupno	377131	100.0	7849	100.0	451980	100.0

Izvor: Podaci popisa izbeglica i drugih ratom ugroženih lica, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, jun 2001.

Od ukupnog broja izbeglica (377131) u Centralnoj Srbiji se nalazi 51,2%, u Vojvodini 48,7%, dok je na Kosovu i Metohiji, zbog političkih prilika krajem 90-ih godina i iseljavanja velikog broja lica, broj izbeglica znatno smanjen (387) u odnosu na pet godina ranije (oko 20000) (tabela 2). Mada je u Centralnoj Srbiji i dalje veći broj izbeglica nego u Vojvodini, i u komparaciji sa prethodnim popisom ovde je izraženo znatno veće smanjenje u apsolutnom (za 97000) i relativnom iznosu (za 33,4%) nego u Vojvodini (46000 ili 20%). Vojvodina je područje gdje se slio najveći izbeglički talas koji je po svom apsolut-

nom broju prevazišao čak i veliku kolonizaciju stanovništva posle Drugog svetskog rata (1945-1948). Tako, najveći uticaj na pravce kretanja, razmeštaj i mesta nastanjivanja izbeglica u Vojvodini imao je i svojevremeni razmeštaj kolonista. Izbegličko stanovništvo i danas čini veliki procenat ukupne vojvodanske populacije (oko 9%), što znači da gotovo svako deseto lice koje sada živi u Vojvodini je sa ratom ugroženih područja bivše Jugoslavije. Istovremeno, u Centralnoj Srbiji učešće izbeglica u ukupnom stanovništvu iznosi oko 4%.

Tabela 2. Izbeglice prema ranijem i sadašnjem prebivalištu

	Centralna Srbija		Vojvodina		Kosovo Metohija		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	%	
Bosna i Hercegovina	78154	40.5	55522	30.2	30.2	73	18.9	133749
Hrvatska	114776	59.3	127962	69.7	69.7	306	79.1	242744
Makedonija	3	0.0	6	0.0	0.0	0	0.0	9
Slovenija	390	0.2	231	0.1	0.1	8	2.1	629
Ukupno	193023	100.0	183721	100.0	387	387	100.0	377131

Izvor: Kao za tabelu 1.

Etnička heterogenost bivših jugoslovenskih republika, izmešanost različitih nacija, religija i kultura, s jedne strane i ideal homogenosti etničke strukture, s druge strane, doveo je do jugoslovenske tragedije, velikog broja poginulih, nestalih, izbeglica i interno raseljenih lica. Međunacionalni konflikti i ratni sukobi imali su za posledicu vojne ili prisilne etnocentrične migracije odnosno kretanje manjinskog stanovništva ka svojim matičnim državama. Pripadnici srpske nacionalnosti bežali su na teritorije u kojima njihove nacije predstavljaju većinsko stanovništvo. Tako, podaci pokazuju da su u nacionalnoj strukturi izbeglica i drugih ratom ugroženih lica na području Srbije preko 90% činili Srbi, zatim lica koja su se deklarirala kao Jugosloveni (oko 1,8%) i ostale nacionalnosti (Muslimani 1,2%, Crnogorci 1,1% i drugi).

Sastav izbeglog stanovništva registrovanog u Srbiji prema starosti i polu je relativno uravnotežen, odnosno nema značajnijih odstupanja u odnosu na autohtono stanovništvo (tabela 3.). Za razliku od prvog talasa izbeglica u kome su žene činile dve trećine odraslog stanovništva, prema podacima popisa iz 2001, žene čine 52,7% a muškarci 47,3%. U starosnoj strukturi, za proteklih pet godina znatno se smanjio udeo lica mladih od 18 godina (sa 26,2% na 19,7%), ali je to rezultat u prvom redu njihovog starenja odnosno prelaska u sledeću starosnu kohortu.

Tabela 3. Izbeglice prema starosti i polu

Starost	Ženski		Muški		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
0-4	4056	1.1	4373	1.2	8429	2.2
5-17	32304	8.6	33833	9.0	66137	17.5
18-59	117232	31.1	107727	28.6	224959	59.7
60+	45274	12.0	32332	8.6	77606	20.6
Ukupno	198866	52.7	178265	47.3	377131	100.0

Izvor: Kao za tabelu 1.

Među izbegličkom populacijom većina ima završenu srednju školu (42,7%) zatim osmogodišnju (23,2%) dok oko 8% ima višu školu ili fakultet (tabela 4). U poređenju sa stanovništvom Srbije obrazovna struktura izbegličkog stanovništva je povoljnija, pa se može pretpostaviti da su lica sa višim nivoom obrazovanja mobilnija i da su se lakše odlučivali na izbeglištvo, ali postoji i opravdana pretpostavka o nedovoljnoj pouzdanosti podataka prilikom njihovog izjašnjanja o stručnoj spremi.

Tabela 4. Izbeglice prema obrazovnoj strukturi

	Žene		Muškarci		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
Bez obrazovanja	29538	14.9	15716	8.8	45254	12.0
Osnovna škola	51504	25.9	36115	20.3	87619	23.2
Srednja škola	76274	38.4	84747	47.5	161021	42.7
Više i visoko	14301	7.2	16249	9.1	30550	8.1
Bez odgovora	27249	13.7	25438	14.3	52687	14.0
Ukupno	198866	100.0	178265	100.0	377131	100.0

Izvor: Kao za tabelu 1.

Izbeglištvo pored ostalih negativnih konsekvenci ima za posledicu i prekid u obavljanju profesionalnih i radnih funkcija što znači isključenost iz ekonomskog života, materijalnu zavisnost i nemogućnost samostalnog izdržavanja. Podaci o zaposlenosti pokazuju da je većina izbeglica nezaposlena, mada se pri tome mora imati u vidu da je zapravo jedan broj izbeglica u većoj ili manjoj meri angažovan u sivoj ekonomiji, ali da ovaj radni status iz razumljivih razloga nije registrovan. Na osnovu anketnih istraživanja može se zaključiti da su mladi, nedovoljno obrazovani i žene u nepovoljnoj situaciji, kao i da izbegla lica koja obavljaju određeni posao ne rade u svojoj struci tj. nisu rešila svoje zaposlenje na adekvatan i trajan način. Imajući u vidu postojeće ekonomske uslove i činjenicu da u Srbiji ima preko 700 000 nezaposlenih, problem zapošljavanja izbeglica i drugih ratom ugroženih lica postaje još teži. Sve ovo upućuje na zaključak da se ova lica nalaze u veoma nepovoljnoj finansijskoj situaciji, kao i da većina živi ispod granice siromaštva. Očigledno da i pored značajne pružene humanitarne pomoći međunarodne zajednice ona nije bila dovoljna za potrebe izbeglog stanovništva jer neke procene ukazuju da je svega 10-20% ukupne humanitarne pomoći bivšim jugoslovenskim republikama upućeno SR Jugoslaviji.

Izbeglice prema smeštaju i planovima za budućnost

Za razliku od drugih zemalja u kojima su izbeglice uglavnom smeštene u izbegličkim logorima i kolektivnim centrima, u Srbiji se u početnom periodu preko polovine izbegličke populacije nalazilo kod rodbine i prijatelja, što je i razumljivo s obzirom na vrlo složenu solidarnost uslovljenu bliskim rođaćkim vezama i tradicionalnim sistemom vrednosti. Koliko se status izbeglica promenio po ovom pitanju najbolje pokazuju podaci popisa iz 2001. godine, prema kojima je gotovo trećina (29,2%) i dalje smeštena kod rodbine i prijatelja, dok je jedan broj na neki način rešio svoj stambeni problem bilo da je u pitanju iznajmljeni (oko 165000 tj. 43,6%) ili sopstveni smeštaj (70000 tj. 17,1%), što je dva puta više u odnosu na ranije stanje. Međutim, činjenica da i posle toliko godina izbeglištva vrlo mali broj izbeglica ima sopstveni krov nad glavom predstavlja ne mali problem posebno imajući u vidu teške socio-ekonomske prilike u državi. Takode, i dalje relativno veliki broj izbegli-

ca koji su već više godina smešteni kod rodaka i prijatelja predstavljaju veliki finansijski teret za ta porodična domaćinstva i njihov materijalni status (prema jednom ranijem istraživanju, u većini tih porodica na jednog člana domaćinstva dolazilo je manje od 10 metara kvadratnih stambenog prostora). Istovremeno, treba imati u vidu da od ukupne izbegličke populacije koja želi da ostane u Srbiji samo petina ima trajno rešeno stambeno pitanje, kao što je i realno pretpostaviti da će jedan broj lica koja su neodlučna u pogledu svojih budućih planova takođe ostati u Srbiji, a od tog broja samo 12% ima sopstveni smeštaj (tabela 5).

Tabela 5. Izbeglice prema vrsti smeštaja i planovima za budućnost

Smeštaj	Ingerencija		Repatrijacija		Neodlučni		Bez odgovora		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Kolektivni	10939	4.8	1280	6.4	7138	7.4	1782	5.3	21139	5.6
Rodbina, prijatelji	64682	28.4	7909	39.6	29041	30.3	9816	29.2	111448	29.6
Iznajmljen	96801	42.5	8092	40.5	44857	46.7	14670	43.6	164420	43.6
Sopstveni smeštaj	47965	21.1	1934	9.7	11482	12.0	5762	17.1	67143	17.8
Ostalo	7134	3.1	778	3.9	3485	3.6	1584	4.7	12981	3.4
Ukupno	227521	100.0	19993	100.0	96003	100.0	33614	100.0	377131	100.0

Izvor: Kao za tabelu 1.

Na buduće planove i želje izbeglica u pogledu rešavanja svog izbegličkog statusa deluju mnogi promenljivi faktori, naročito u neizvesnim ekonomskim i nestabilnim političkim uslovima. Proces prilagođavanja veoma je složen i obuhvata biološko i društveno adaptiranje pod kojim se podrazumeva psihološko, ekonomsko, kulturno kao i međuetničko prilagođavanje. Pod uticajem faktora nove društvene sredine u okviru specifične političko-ekonomske situacije u kojoj se Srbija nalazi, proces prilagođavanja je nekada veoma spor tako da se može grančiti sa manjim ili većim stepenom izolacije i rezistentnosti prema novim uticajima. Ova populacija je mnogo osetljivija na tzv. pull i push činioce koji uobičajeno deluju u migracionim procesima i preko niza pozitivnih i negativnih faktora neposredno utiču na dugoročne planove i odluke izbeglica o svom budućem prebivalištu. U vreme sprovođenja prethodnog popisa, dve trećine izbeglog stanovništva (63,5%) se izjasnilo da želi da ostane u Srbiji, oko 8% bilo je za repatrijaciju, a oko 18% neodlučno. Koliko se socio-ekonomski položaj i status izbeglica promenio govore najnoviji podaci o njihovim planovima za budućnost, prema kojima 60% želi da se trajno nastani u Srbiji, samo 5% želi da se vrati u prethodno mesto boravka, dok se broj neodlučnih čak povećao na 25,5%, (tabela 6). Relativno veliki broj neodlučnih i posle toliko godina u izbeglištvu pokazuje da su njihove odluke u tesnoj korelaciji sa političkim rešenjima i preduzetim merama, odnosno da li će im u slučaju povratka biti vraćena imovina, da li će moći da se zaposle i pre svega da li će biti sigurni na područjima koja su zbog rata napustili. S druge strane, nije u potpunosti jasan njihov status i perspektive i ako ostanu u Srbiji. Može se zaključiti da su uglavnom mladi, zaposleni, oni koji imaju viši nivo obrazovanja i koji su rešili stambeno pitanje u većoj meri opredeljuju za integraciju. Među licima koja planiraju repatrijaciju veći je udeo starih, zatim lica nesrpske nacionalnosti, nezaposlenih kao i lica koja se nalaze u neadekvatnom smeštaju. Analiza izbeglica prema ranijem prebivalištu i planovima za budućnost, pokazuje da se izbegla lica iz Hrvatske najmanje odlučuju za repatrijaciju (4,3%) i u najvećem broju su neodlučni (27,4%), dok kod izbeglica iz Bosne i Hercegovine manje je neodlučnih i duplo veći udeo onih koji planiraju povratak. Najzad,

treba istaći da veliki broj (preko 30000) nije odgovorio na pitanje o svojim planovima za budućnost.

Tabela 6. Izbeglice prema ranijem prebivalištu i planovima za budućnost

Smeštaj	BiH		Hrvatska		Makedonija		Slovenija		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Integracija	80035	59,8	147093	60,6	4	44,4	389	61,8	227521	60,3
Bez odgovora	14746	11,0	18805	7,7	3	33,3	60	9,5	33614	8,9
Repatrijacija	9578	7,2	10381	4,3	2	22,2	32	5,1	19993	5,3
Neodlučni	29390	22,0	66465	27,4	0	0,0	148	23,5	96003	25,5
Ukupno	133749	100,0	242744	100,0	9	100,0	629	100,0	377131	100,0

Izvor: Kao za tabelu 1.

Način trajnog rešavanja problema izbeglištva zasniva se na tri osnovna rešenja koja su u saglasnosti sa međunarodnom praksom. Prvo rešenje je repatrijacija, odnosno povratak izbeglica u svoju zemlju porekla. Svakako da ovo mora biti u skladu sa željama izbeglica, bezbednosnim uslovima i međudržavnim dogovorom, odnosno prihvatanje povratka izbeglica od strane države iz koje su prebegli. Drugo rešenje je organizovana pomoć izbeglicama za odlazak u treće zemlje. Iseljenje a posebno njihov status i integraciju u tim zemljama nije lako obezbediti, ali u saradnji sa UNHCR-om mogao bi da se postigne dogovor oko sticanja statusa izbeglice i kasnije postepenu integraciju. Ovo je vrlo bitno jer je često izbeglicama srpske nacionalnosti posebno u početnom periodu uskraćivan status izbeglica, pa je neophodno na međunarodnom planu se zalagati za očuvanje humanitarnog karaktera izbeglištva. Treće, i jedno od najvažnijih trajnih rešenja posebno imajući u vidu dugoročni karakter izbeglištva u Srbiji je lokalna ingerencija onog dela izbegličke populacije koja ne želi ili ne može da se vrati na područja odakle su prebegli.

Mada se planovi izbeglica za budućnost ne mogu smatrati pouzdanim ipak je sasvim izvesno da će velika većina ostati i trajno se nastaniti u Srbiji tim pre što su šanse za repatrijaciju još uvek neizvesne i male. Analiza onog segmenta izbegličke populacije koji želi da ostane u Srbiji (227521 lica), od posebnog je značaja jer ovim licima treba pomoć i da se integrišu u društvo, što podrazumeva rešenje stambenog problema, nezaposlenosti, kao i regulisanje penzija, obezbeđenje zdravstvene zaštite i obrazovanja.

Proces trajne integracije je složen i zahteva planski pristup pri čemu treba imati u vidu želje, interese i specifičnosti izbeglica kao i karakteristike pojedinih područja koja bi trebalo da ispunjavaju neke demografske (gustina naseljenosti, rast stanovništva i sl.) i socio-ekonomske kriterijume (stopa nezaposlenosti, raspoloživi stambeni fond i dr.) za trajnu integraciju izbeglog stanovništva. Takode, pomoć lokalne zajednice (dodeljivanje zemljišta za izgradnju stambenih objekata, poljoprivrednog zemljišta i izbora područja za sprovođenje programa planske integracije izbeglica.

Na kraju treba konstatovati i određene posredne ili neposredne posledice velikog broja izbeglica u protekloj deceniji na demografski razvitak Srbije. Masovna doseljavanja trajnijeg karaktera uticalo je na promenu socio-ekonomskih i demografskih odlika kako autohtonog tako i izbeglog stanovništva. Prilagođavanje izbeglica novoj sredini podrazumeva i istovremeno menjanje te sredine pod uticajem ne samo njihovog broja već i kulturnih, psiholoških i etničkih karakteristika. Doseljavanje velikog broja izbeglica u Srbiju neposredno je uticalo na povećanje obima stanovništva, ali je to u izvesnoj meri kompenzirano intenzivnijim iseljavanjem autohtonog stanovništva u inostranstvo (naročito mladih i

visokoobrazovanih) tokom 90 ih godina, iz političkih i ekonomskih razloga. S druge strane, može se pretpostaviti da izbeglička populacija neće imati značajniji uticaj na promenu demografskih struktura stanovništva Srbije, kao ni na dugogodišnje negativne tendencije u prirodnom kretanju dok se intenzitet budućih unutrašnjih i spoljnih migracija ne može sa sigurnošću predvideti. Istovremeno, opravdano se pretpostavlja da je etnička struktura Srbije bitno izmenjena u odnosu na period pre raspada prethodne Jugoslavije. Nacionalni sastav izbeglica i drugih ratom ugroženih lica doseljenih u Srbiju, kao i etno-centrične (voljne ili prisilne) migracije uticali su na promenu etničke mape Srbije. U isto vreme, etničkoj homogenizaciji doprinelo je i iseljavanje pripadnika nesrpske nacionalnosti (Hrvati, Slovenci, Makedonci...) u svoje matične države iz političkih i ekonomskih razloga. Tako se procenjuje, da je došlo do prasta udela Srba u ukupnom stanovništvu Srbije (sa 66% na preko 68%) kao i Vojvodine (sa 57% na oko 60%) ali i da su se udeli nekih nacionalnosti smanjili (na primer, Madara sa 3,5% na 3,2%, Hrvata sa 1,1% na 0,9% i dr.)

Međutim, pravu sliku o kvantitativnim i kvalitativnim promenama u demografskom razvitku, teritorijalnom razmeštaju, migracijama i strukturama stanovništva Srbije pokazaće tek očekivani popis stanovništva 2002. godine.